

„את המשוררת, זאת-זאת, שלא רואים אותה“

אבות ישורון משוחח עם יוסף שרון על יוכבד בת-מרים

— מתי הכרת את יוכבד בת-מרים? אישית או דרך כתיבתה?

— אגיד את האמת: בקושי אני נכנס לשירי שלי. באתי לארץ ישראל מפקום אחר, השירה נראתה כמשהו בטלני. אולי פחדתי, שהרי לא מוכן יצאתי מהעיר שלי, עדיין הייתי כולי עיריה יהודית, ואני, עולה חדש בארץ, רציתי לכתוב; החדות בי הרגשה של שיהיה פנימית. עזבתי את הבית וידעתי שכאן בארץ לא מספיק לאכול ולשתות גם לא להיות חבר בקבוץ. מה שהיה חסר כאן — זה להשיג מהלב, עם הלב, אבא לא פה, אבא לא פה. נסעתי יום אחד ברכבת ושאלתי מישהו: מי כאן משורר ידוע בארץ? אמרו לי: שלונסקי. ואחר כך, אחרי ימים, התחלתי לראות ולקרוא, ופתאום אני מגלה שאורי צבי גרינברג יושב בארץ (זכרתי אותו עוד מפולין, ואו הדסים את „הגברית העולה“ ב” המסכים בעיתונות; בלבי תפס אורי צבי מקום מרכזי, הכי חשוב, — משירת בת-מרים לא הבנתי הרבה או שיריה נראו לי ימים במוח, צלולים).

נתקבלתי ע”י שלונסקי. פירסמתי שיר „טורבי“, שם פרסם נתן אלתרמן („טורבי“) שנה אחר, אבל תוך זמן קצר התבטלה הופעתו, של כתב-העת „העיר“, והייתי התפרקה, וקבעתי הבורה הדתית, ביוזמת אלתרמן ר. וכוונה: „בחדרות לספרות“. בין משתתפיה החשובים: בת-מרים. כאן התחילו קשרים יותר אישיים איתה.

— מהיכן באה בת-מרים?
— בת-מרים הייתה משוררת ידועה בארץ ובי חוץ לארץ. שפת האם שלה הייתה יידיש. היא עלתה ארצה כפרו — ילדונה עברה עליה במשך קטן ברוסיה.

— איך היו השירים הראשונים של בת-מרים?
— היא כתבה שירים לילדים רבים על גוף, ועל משתו של כל אדם שיצא מבית ירום הב. הבית היה בת כשהו באותו בית אבא ואבא. זה לא היה סתם בית רגיל, אלא בית מסורתי ותרבותי. היה בזה המידע ענינה של אצילות, זו הייתה יהדות רדי סיה של „החום הטוב“, ועם השכלה יהודית; היבט ציוני, הרבות עצמיות, ביאליק, איצג הוא כשבילי בשורר של „כני צמחיה“ הוא משורר, כפי שכתבתי, גם של הרבות יידיש שאותה ליוות עד סופה. — (שעוד מדברים יידיש היום, אבל הקרקע של היידיש כבר איננה).

— האם יש איזה נעלם גדול מאחורי שיריה של בת-מרים? מעין „סוד“ אישי מאוד, רמז לכאב אישי לא מתור?
— היא בחייה רבות, אבל העמידה את הדברים מרחוק, והתפרקה עליהם. אבל שלמות השירים שלה, עיצוב התמונה, הם העיקר. שיריה שלמים ונתהדרים. יוכבד בת-מרים גרה בסוף רח' דיונגוף מס' 46 ק"ג, בית אחרון לפני קינג ג'ורג', עם בנה וביתה, החבורה של „מתחנות לספרות“ הייתה קיימת, נפגשו בבית קפה שובי-עריב, איש לא ידע שאני בצבא. באתי ואסתי ספרה לי דבר שכזה: (עבדה אן כרכו ההקלא); בת-מרים עלתה לדבר עם המוכר התק לאי וביקשה ממנו טובה. אהל כך ירדה למקום עבודתה. כעבור זמן קצר טילפנו למוכר כיך הלפרין, לאחר שיצאה בת-מרים טילפנה אליו מפקדת הנשים הבווייסות, גרשונוביץ שמה, ושאלה: איפה בת-מרים? הוא ענה לה: „היא יצאה“. אז הוא טילפן ואמר לה שמהפשים בדחיסות את בת-מרים, „ידיעה נוראה“ השיב לה. הידיעה הייתה שכזה נפל בקרבות על ירושלים, אני עצמי הייתי אז בצפון הארץ. כשהגשתי להאספה של 24 שעות, מצאתי את בת-מרים במצב שאפשר לומר עליה: ותדום בת-מרים, פקד אותה שיתקון נסתי, או החלה השתיקה של בת-מרים, בשבילי התחיל המצב שלה להיות כזה שאי אפשר להיפגש.

מאז ראיתי אותה כולמות מרכזיות הגושאט בליבה את כל מה שקורה בארץ. היא הייתה רושית מת בליבה כל מה שהיה צריך לומר, לפעמים הייתה אומרת דברים בקולניות, בכעס רב, משום שהכל היה יקר לה. אם משתו פגע בכבודה של הארץ זה פגע בעומק שמתה. כאן היא כתבה את המח' זור שירי „ארץ-ישראל“, הפלא הוא שהיא ראתה את ארץ-ישראל כמו שראתה אותה כשהייתה בחוץ לארץ — באופן לא מוחשי, באופן חלומי. את העור פרת של המציאות היא הפכה לכסף ולזהב של הלום; היא ראתה את הארץ כפי שהייתה, אבל החד לום לא הירטה ממנה. אילו כתבה את המתור הזה בחוץ, גם אז היה זה נס. אבל היא כתבה שירים אלה, בשבתה בארץ, כפי שראתה את הארץ מהכפר שלה, ברוסיה. המתור שלה התקבל באהבה גדולה. גדול מעריציה היה ברל כצנלסון. „דבר“ היה אז הבמה שלה בהיא הידיעה.

קשריה עם אלתרמן היו אף הם חברים מאוד. היא הוקירה מאוד את אישיותו של אלתרמן ואת כשרונו. בת-מרים היא משוררת של אהבה, משר

רת לירית, לא סתם לירית, אלא יהודית; הכית, הגן, העץ, הגוף והמרחבים — זה חלק מהשירים שלה, חלק כמה שהיא „לקחה“ מבית אבא ואבא. גם במראה שלה, ראת את ההסד והאצילות שיגקה מבית הוריה, היא לא באה כמספחה אדוקה, אלא מסודרת: מודעת לזמן, להקופה, לספרות העברית. את הכרן הראשון של כתבי ביאליק היא קבלה מאביה. כך סיפרה כשקיבלה את פרס ביאליק. עוד דבר: לא רחוק מהכפר שלה גרו עוד כמה משפחות יהודיות, הם הלכו לעיריה הקרובה לבית הגוסט, בשבת. לא רחוק משם גרה מטי פחת נפחים יהודית בסביבה גויית. היא ספרה לי שערב תג הפסת הם היו עובדים, מהכפר שלהם אל הכפר השכן, ואומרים: „יומיטוב — להגיד“, (גוס יומטיב זאגן). מעבר להערכה של כל שיר במשך אני מקבל את עולמה כמשהו כולל, מי שהיה בקרבתה של בת-מרים, מי שהתלפון שלו נגע בשלה, יום ולילה, מי שהש אהבה בקרבתו הכיר, לא יכול להבדיל בין דבורה לבין שיריה: שיריה לא אישיותה בחיים, חד הם. שיריה נמצאת בתוך הוטה, היא לא יכולה להתקיים בלי האישיות של בת-מרים. גם הגוונותיה על מיסי בניאדם ביום יום, הם חלק מכמה שלמות אחת מהנבעת מכמה ומתעוררים. בשיחות עם בת-מרים לא הסכמתי על רחבה דברים, אבל בכל זאת לעיתים קרובות נמר בעתי מוכיח איתה. אדם אומר את האמת בקול רב, נאלץ לומר אמת בקול רב, אולי הוא מתהרס אחר כך, אבל יש דברים שאי אפשר שלא לומר אותם ברגעים מסוימים. לפעמים אדם גם משקר כדי לא לפגוע. בת-מרים הייתה כדברת לפעמים מתוך ריחמה, לכן אהבתי אותה מאוד. אין לך מושג כמה היא הכרה כאן עכשיו. אין כבר תופעה כזאת כאן.

בשנותיה האחרונות הייתה חלנית, לפעמים בשיחות טלפון הייתה כותעיסת; השתי בזה, וסיימנו את השיחה. ביקשתי אותה, כשהרגיש שוב יותר, לצלצל אלי, רק לומר לי: „אבות, אני מרגישה טוב“, אבל לא עשתה כך. אני הייתי המיד מתקשר אליה, היא קראה הכל בשירה, כל מה שהצעירים עושים בשירה, וכא שר לא יכלה כבר לקרוא בגלל עיוורונה, או היו קוראים לה. או שהייתה שואלת „מה דעתך?“, „מה נכתב?“, (אחרי נתוח בעין, אמרו לה נהגים: „אם רק תרימי את המקל מול הפנסים בלילה — תוכלי לעבור“).

— איזה מחשיבות השירים שלה הכי נוגעת לליבך?
— אינני יכול לומר, היא לא הייתה משוררת של „גלים“ משתנים, היא כולה מוקשה אחת. „מרוחק“ ו„ארץ-ישראל“ מדברים אלי וקרובים אלי ביותר.

כאשר נפל בנה של בת-מרים, נהרס חייה, הוא נהרג בידי ערבים ומתקבל על הדעה שהיא חשוא ערבים. אבל מעולם לא שמעתי אותה מדברת מלה רעה על ערבי. לא שמעתי דברים כאלה מפיה, יותר מזה: היא תפסה את הנקודה הערבית בשירים שלי ולא היה ביננו ריכות על זה. מעולם לא אמרה לי על כך מלה. בהקדשה, בספרה שנתנה לי, היא כתבה: „לאבות ישורון לוקוף שירתה“. בהקדשה הזו היא נתנה את האדם שבה, את הכנות ואת רוחבי הלב הנודרים.

יוכבד בת-מרים, שלושים למותה

— אינו נקודה בשיריה של בת-מרים מקרבת את עולמך שלך לעולמה? האם גם היא חיה בשני עולמות? האם יש ביטוי ל„שגרי“ כלשהו, מרומן, בשירתה?

— ברגע שאומרים בראשית ברא אלוהים את השמים, אהנו ציונים, כי זה שלנו, חלק מהמסורת שלנו, הייתי בן-חמש כשלמדתי מסוק מסויים מן התלמוד: אמר ר' יראשו בן לוי (סוטה, לח, עמ' 2): „כל הגנהה מצוי העין עובר בלאו“.

— שמעתי את זה לראשונה בילדותי, כאשר התארתי בבית סבי אורחים, שלטענתם סבי היה קסמן. היה רעש גדול, ואי-הבנה מכל העניין הזה. סבי לא הבין את הסיבה, אני זוכר שסבי שמע את זה והיה נרעש. קטן הלבין יותר מלבן, לפה אני מספר את זה? איי בראתה בעיני כמקום של יופי ואקוטיקה: חייתי עם ספורי המקרא, יוסף ואהרו, אברהם ושרה. את כל זה ראינו בעיני רוחנו. דעתי היא שהמורשת הזו היא שקבעה את היסוד עם הערבים. אילו ראינו את הערבים בתמונה כבר אז, בגלות, ייהפך שהיינו בגיעים לשלום קודם לכן. היינו מכינים את עצמנו לפגישה עם העם הערבי, אולי מצבנו היה אחר אם היינו מסייגים את עצמנו. דרך הפרישה של המקרא לא ראינו את המעייה הערית. בית-הפרישה הוא הביאה אהנו ליד עיוורון ביי חלונות בתפיסת ארץ-ישראל, וזה חסס את ראיית הבציאות בארץ. זו הייתה התעייבת של בת-מרים: היא הכשיפה לראות את הארץ באותן ציניים שראי תה אותה שם, בגלות, אין אידיאליזם בשירים שלה, בכלל לא. היא כותבת על צער, על בעגועים, על חסר גיאות של עצבה, היא מסודרת מודרנית, שקראה את אהמטובה, את צבטיבה, את לרמונטוב, — בכל זה קראה ואמרה לי פעם: „ברוסיה קוראים פשוט“, לכה התכוונה? אספר לך ספור: היה לי חבר והיו לו כעט פרוטזה בכיס, אבל מידי רגע היה מוציא את ארנקו וכתחיל לבנות. כעבור זמן שוב עצר והחל לבנות. ההפזל תפלות שמונה-עשרה, רקק והחל שוב למי בזה, רציתי לומר בזה, שבארץ קוראים שירה עם צינארין בעומקו, עם בנהה ועם סוגר, (פותחן וסוגר רן) וברוסיה, בכפור כלבים, קוראים שירים; לא היה שם זמן להזמין מנחה, זוהי שירה שהעם אהב בהום ליבו. „ברוסיה קוראים פשוט“ — והיא תהי כחנה לפה שהסברתי קוראים את אהמטובה בלי „קונצאים“ תיאטראליים. מלב אל לב, שיריה של בת-מרים, במובן זה, היו פשוטים, עם כל העונק שבהם. מיותר לומר עליה שהיא הרשעה מפיסחה, כי הייתה בה מלאות אישית גדולה. בכל מקרה ובכל פגישה הרגשה בנה.

— בשיר הכנות את המתור, „עגורים מהסף“ יש זיקה חזרה אל היקדות. מאחרי את נשאת על הרר, / ורונן בערי הנובר, / אלוטה הוטה ומי הוהרתה, / עגורים עגורים על הכר! — האם זו נוסף סלגיה ממשית או זכרון חולף?

— לא הייתה התרסקות ונוסטלגיה ממש בשיריה. היא ראתה לנגד עיניה את הכפר הרוסי, שבו היו ענפי העצים רוהשים כמו אחרי בדיחת גנב. היה בהזכרות הזו, הזכרות של „ריח גבינה“, זה הגוף של ילדה, שהמשיך לקסום לה בלי נוסטלגיה, אין בזה הירוואיציה של העם הרוסי, היא פשוט גילדה שם. ספנה שם את הגוף, היא לא דיברה על דמות האדם הרוסי, ואם עשתה כך הרי שלא בהתי כון, לא כתבה על כך באופן ישיר.

הראשונות של הפגישה עם שירתה כבר לא קיימת אצלי. יותר מדי אני יודע את שיריה. לא הודעתי מהם אף פעם. לא היו בהם תאורים מועי זעים, אף פעם לא. הם כמו מתכת בתוך מסגרת של מתכת... כאשר השיר עצמו איננו מתכת והמסגרת גרת אינה מסגרת של מתכת — אתה נוטה להודע זע, אבל השיר של בת-מרים הוא גביש... כך הכרתי תי אותה. כשנתן זך כתב, „משנה לשנה זה“ זה זיעוע אותי. עוד לא ראיתי דבר כזה: זה ביטא את הכל. ה„זה“ של זך: כל אותן צרות, אין מוצא — איש לא אמר כך קודם לכן, אבל אצל בת-מרים זה דבר אחר: יש מסגרת שמאפקת את הזעוע.

היא הרגישה את עצמה חסיד בתוך „ארץ יש“ ראל משלה; הייתה משוריינת. חזקה, יהודית חזקה מבית טוב, תרבותי. מבית כמו שהיה לה, אדם לא יוצא אף פעם עווב, גם אם הוא נמצא על קרחון, היא למדה את לשון הקודש, והיתה לה לשון משלה; עצמאית. לפעמים אני עובר ורואה בכיכר דיונגוף את הססל הזה שהעיריה שמה שם, ואין סידרו את הכיכר בצורה כזו שאדם יר שב עם חברו גב אל גב. הגמרא אומרת: „מה שהאדם זכה הגמל לא זכה“, כי אדם זכה לבוא מנים אל פנים, והגמל הידחגוהו עכת אל עכה. אני רואה אשה אחת באה לשם, אשה עם סל; האשה הזו צנועה, יש לה בסל כל מה שהיא צריכה, כל מה שנחוק, אכול, שתייה. בת-מרים הביאה אתה את „הסל“ הזה: הכל משלה. בתוך הסל הזה הייתה ארץ-ישראל שלה. ארץ-ישראל מקופלת